

Uvod u kršćansku eshatologiju

Ladislav NEMET

Sažetak

Zadaća je ovog članka dati opći uvod u katolički shvaćenu kršćansku eshatologiju, s nakanom da se čitateljima omogući jednostavan pristup ovoj disciplini teoloških znanosti. Autor je htio istaknuti da je eshatološka poruka kršćanstva poruka života, nade i uskrsnuća u Isusu Kristu. Samo u njemu možemo shvatiti što to znači vjerovati u život vječni. Kratko je svraćena pozornost i na problematiku tumačenja biblijsko-eshatoloških tekstova.

Čovjek je povijesno biće, *ens historicum*. Zbog svoje povijesnosti on može – koristeći svoje nadarenosti i dostignuća prijašnjih naraštaja – stvarati i oblikovati svoj život, svoju egzistenciju. On može dijeliti vrijeme na prošlost, sadašnjost i budućnost.

Posljednja desetljeća dvadesetog stoljeća, osobito strah pred atomskim ratom, dolazak trećeg tisućljeća i događaji vezani uz njega svratili su pozornost suvremenog čovjeka – više nego prije – na tijek vremena, važnost svakog trenutka naše egzistencije, na njezinu vremensku ograničenost te na sve ono što nas očekuje poslije smrti, na kraju naše zemaljske – osobne, zajedničke i svjetske – povijesti.

1. Temelji kršćanske eshatologije

1.1. Antropološki temelji eshatološkog promišljanja

Promatranje stvorenog svijeta, osobito živoga svijeta i naše osobne povijesti, dovodi nas nužno do prihvaćanja nepobitne činjenice da smo svi mi smrtnici. Mi smo dio jednog procesa, u koji ulazimo u određenom trenutku objektivnog vremena i koji moramo isto tako u određenom trenutku napustiti. Zvuči zaci-jelo pesimistički ali je istinito ono, što neki filozofi rado ponavljaju, da prvi trenutak začeca označuje istodobno i prvi trenutak našeg propadanja; začecé nosi u sebi klicu našeg osobnog kraja.

Sve religije i kulture koje su postojale ili još postoje na Zemlji, tražile su odgovore na pitanja konačne budućnosti stvorenoga svijeta i osobne povijesti svakog pojedinca poslije smrti. Analizirajući kulture i religije kroz povijest pa do danas, pod kutom eshatoloških tema, možemo reći da su te teme utemeljene na nekim općim ljudskim iskustvima, željama i očekivanjima vezana uz našu

egzistencijalnu situaciju na ovoj Zemlji.¹ Analitička refleksija može zamijetiti i izlučiti neke zajedničke točke u kulturama i religijama svijeta koje se odnose na njihov nauk glede budućnosti svega stvorenoga, zajedničke točke koje bismo mogli okarakterizirati kao antropološki temelji kršćanske eshatologije. Ovaj nalaz potvrđuje opću kršćansku teološku istinu da su ljudska povijest, kultura te stvoreni svijet temeljni okviri u kojima se oživotvoruje Božja objava koja nas osvjetljuje u našem traganju za istinom.²

Kamen temeljac svake eshatološke refleksije jamačno je ono opće ljudsko iskustvo da svi mi umiremo, a ta smrtnost ima svoju univerzalnu moć koja obuhvaća nas kao pojedince, narode i kulture a i cijelu prirodu i kozmos. Sve oko nas nosi na sebi znakove propadljivosti i prolaznosti.

Druga antropološka istina i kamen temeljac svake eshatološke misli je duboko čovjekovo uvjerenje da smrt nije posljednja riječ ljudske egzistencije, da ima nešto jače, nešto moćnije nego vlast smrti nad ljudskim životom i ovim svijetom.

Treću antropološku odrednicu nalazimo u religijama svijeta kao vjeru u smisaonost svega stvorenoga; sve religije vide jedan određeni smisao i smjer ovoga svijeta koji su ugrađeni u njegovu strukturu. Sve ovo što postoji nije samo rezultat igre slučaja ili nekontroliranog evolucijskog razvoja svega stvorenoga.

Četvrti antropološki moment mogli bismo sažeti u jedno pitanje: zato što postoji neka opća pravednost u svijetu, hoće li svi ljudi imati isti kraj: smrt i grob? Neki nutarnji glas u nama govori da to ne može biti normalno, da će i dobri i loši, i pravednici i grešnici imati istu nagradu na kraju ljudske egzistencije. To pitanje susrećemo u svim religijama, pa tako i u Bibliji: zar pravednik ima završiti kao i grešnik, zar svi imaju isti završetak i silaze u podzemlje bez posebne nagrade za pravednika ili kazne za grešnika? Tako se u Svetom pismu razvila vjera u pravednu nagradu Boga koji će pouzdano platiti svakome prema njegovim djelima, ako ne prije, a onda u zagrobnom životu.³

1 Usp. C.H. Ratschow, *Eschatologie. VIII: Systematisch–Theologisch*, u: G. Krause i G. Müller (ur.), *Theologische Realenzyklopädie* (TRE) sv. X., Berlin: de Gruyter 1982., str. 349. Autor u svom djelu navodi 4 temelja kršćanske eshatologije koje ja samo djelomično prihvaćam, ali ipak želim ovdje svratiti pozornost na njegovo djelo.

2 Usp. Deklaracija *Nostra aetate* Drugog vatikanskog koncila o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama (NA), u: *Dokumenti Drugog vatikanskog koncila* (latinski i hrvatski), Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970., str. 2; Dogmatska konstitucija *Dei Verbum* Drugog vatikanskog koncila o božanskoj objavi, u: *Dokumenti Drugog vatikanskog koncila* (latinski i hrvatski), Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1970., str. 3.

3 Usp. C. Wiéner, Nagrada, u: X. Léon–Dufour (ur.), *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1969., str. 621.

1.2. Kristološki temelji kršćanske eshatologije

Kao odgovor na ove antropološke težnje i očekivanja čovjeka, kršćanska eshatologija, koristeći objavljene istine, stavlja pred naše oči Isusa Krista i govori: na sva ova pitanja možemo naći odgovor u njemu!

Cijela je kršćanska eshatologija kristološki utemeljena.⁴ Mi možemo govoriti o posljednjim stvarima samo onda i samo toliko koliko to činimo u odnosu prema Isusu Kristu. Njegov život, smrt i uskrsnuće temelji su naše eshatologije. Tek u njegovu kraju na križu i uskrsnuću zasjala je nada vječnog života za njega, za sve nas koji vjerujemo u njega a i za cijeli svijet.

Čovjek Isus iz Nazareta za vrijeme svog zemaljskoga života, iskusio je sve naše tjeskobe, sve naše radosti, sve ono što nas čini ljudima, osim grijeha. On se sjedinio sa svakim od nas, kako to lijepo govori Drugi vatikanski sabor u svojoj Konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* br. 22. U njemu je Bog nepovratno objavio sve zamisli glede nas, glede naše budućnosti.

Posljednji, ili onaj najdublji i najčvršći temelj naše radosti i nade jest uskrsnuće Isusa Krista. Kod njega se budućnost, koja je svima nama obećana, već ostvarila a mi ćemo imati udio u njegovoj budućnosti. On jest naša budućnost (Kol 1,21–23). U njemu je Bog zauvijek rekao *da* i potvrdio sve naše nade, sve naše težnje za vječnim životom, u njemu je Bog Otac ispunio sva svoja obećanja (2 Kor 1, 20). To »ispunjenje obećanja« ne znači još i potpuno, vidljivo oživotvorenje tih obećanja. Ali o tome će biti riječi nešto više poslije u ovom članku.

Kristološki pristup kršćanskoj eshatologiji nosi sa sobom mnogostruke posljedice za našu teologiju: osjećaj i iskustvo smrti, koje čeka na nas, možemo povezati s našim sjedinjenjem s Isusom Kristom kao stvorenja, kao osobe i kao kršćani. Tako će naša smrt postati dio njegove smrti, njegovo uskrsnuće na vječni život jamstvo našega sudjelovanja u njegovu uskrsnuću.

Naša duboka želja za pravednošću, za nagradom za dobra djela u povijesti Isusa Krista dobiva konkretan odgovor: Bog nije gluhi i slijep pred svim onim što se događa na zemlji; on sam će biti naša pravednost, on sam će nas nagraditi za sva dobra djela. Budućnost pravednog pokazana je u Kristu: vječni život u zajedništvu s Bogom, u njegovu kraljevstvu.

U Isusu cijela povijest, cijeli kozmos dobiva novi smisao. Iako je cijeli stvoreni svijet još uvijek izložen patnjama prolaznosti i utjecaju grijeha, on (cijeli svijet) predviđen je isto kao i čovjek za vječni život, za slavu u Božjem kraljevstvu (usp. Rim 8; Iz 25). Uskrsnuće Isusa Krista dotiče cijeli stvoreni svijet a ne samo ljudski rod i obitelj (usp. Kol 1,15).

4 O kristološkim temeljima kršćanske eshatologije usp. L. Ladaria, *Introduzione alla antropologia teologica*, Casale Monferrato: PIEMME ⁴1997., str. 149; J. Alfaro, *Reflections on the Eschatology of Vatican II.*, u: R. Latourelle (ur.), *Vatican II. Assessment and Perspectives*, New York: Paulist Press 1990., str. 501sl.

2. Eshatologija kao teološka disciplina

Eshatologija kao teološka disciplina ukorijenjena je, s jedne strane, u našoj povijesnosti, u ovoj sveopćoj svijesti i činjenici da smo mi ljudi smrtnici, da nam je jedanput roditi se, živjeti i umrijeti (usp. Heb 9,27), a, s druge strane, u dubokoj vjeri da ovaj zemaljski život te smrt na kraju nisu posljednje stvari naše egzistencije, da će nam naš Bog, Bog Isusa Krista, darovati vječni život.

2.1. Formiranje kršćanske eshatologije i njezino polje promišljanja

Izraz *eshatologija* potječe iz grčkog jezika: u singularu *eschaton* – u pluralu *ta eschata*; kao pridjev *eschatos*; u hrvatskom prijevodu značio bi nešto što se odnosi na vremenski posljednje stvari čovjekove egzistencije ili opće kozmičke stvarnosti; nešto što je povezano s krajem našega života ili egzistencije. Eshatologija obrađuje teme vezane uz smrt i prekogrobni život ili, drukčije rečeno, uz sve ono što nas – prema našoj vjeri – očekuje od trenutka smrti pa do slavnog povratka Isusa Krista, općeg uskrsnuća i suda nad svijetom. Tu se obrađuju teme kao što su: smrt, osobni sud, međurazdoblje (stanje između moje osobne smrti i svršetka svijeta) čistilište, uskrsnuće, raj i pakao, te isto tako budućnost ovoga svijeta i povijesti svih stvorenja.

Ova opaska o budućnosti svijeta i svega stvorenoga nije samo uljudan dodatak pod adresu suvremenog ekološkog pokreta nego integralni dio katoličkoga nauka. Ona želi svratiti našu pozornost na činjenicu da ono što nam se čini kao »posljednje stvari« u biti nisu ni tako posljednje; one su posljednje samo u sustavu naših kategorija vremena i prostora. Njihovo ispunjenje dovodi ne do prestanka postojanja svega stvorenog nego do njegova potpunog oživotvorenja, do ostvarenja punine zvanja svakog stvorenja kako je to Bog stvarno zamislio. »Posljednje« stvari ove kategorije egzistencije u kojoj sada živimo, ulazna su vrata u vječno Kraljevstvo Božje, gledajući na Vječnost. Ova perspektiva daruje eshatološkim istinama dimenziju radosti, nade, sreće i zadovoljstva, jer one nas vode k onom novom, *novum*, što je Bog pripremio cijelom svijetu.⁵

Eshatologija kao teološka disciplina novijeg je datuma. Sam izraz prvi put rabi Abraham Calov (+1686.) u svojoj *Systema locorum theologicorum*.⁶ U dvanaestom svesku svoga djela Calov, pod naslovom *Eschatologia sacra*, govori o smrti, uskrsnuću, sudu i kraju svijeta. Njegovo je poimanje eshato-

5 Usp. J. Moltmann, *Das Kommen Gottes*, München: Ch. Kaiser 1995., str. 12 i 44. Moltmann je svakako pod utjecajem E. Blocha (što i sam priznaje) i to osobito Blochova djela *Prinzip Hoffnung*; usp. J. Moltmann, *Theologie der Hoffnung*, München: Kaiser ³1968., str. 313 ff.

6 Usp. Ch. Schütz, *Allgemeine Grundlegung der Eschatologie*, u: *MySal*, V, 561–562; o eshatologiji kao teološkoj disciplini usp. M. Kehl, *Eschatologie*, Würzburg: Echter 1986., str. 17; Moltmann, *Das Kommen Gottes*, 11; F.J. Nocke, *Eschatologie*, u: Th. Schneider (ur.), *Handbuch der Dogmatik*, sv. II., Düsseldorf: Patmos 1992., str. 378.

loških istina individualnog značaja, kao što je to bilo u njegovo vrijeme općenito prihvaćeno.

Ako znamo da su se neke druge teološke discipline sustavno razvile mnogo prije u općoj teologiji nego eshatologija, onda možemo slobodno reći da je ovaj teološki traktat novijeg datuma. Kao posljedica ove činjenice može se primijetiti da traktat još uvijek posjeduje pitanja i probleme koji čekaju na produbljenu refleksiju i pokušaje objašnjenja. Ovdje bismo mogli spomenuti teme kao: odnos između povijesti i povijesti spasenja; hermeneutika – kako treba razumjeti i tumačiti – biblijske tekstove eshatološkog značaja; odnos između tvrdnji općeg značaja eshatologije povijesti, kozmosa, cijelog svijeta i individualnog svršetka osobe; odnos eshatologije prema drugim traktatima (milost, moral – nada u vječni život mora biti prisutna kod moralno–ćudoredne motivacije i vrednovanja našeg djelovanja); odnos prema svjetskim ideologijama i utopijama,⁷ prema imanentnim humanizmima.⁸ Mnogo je teologa pokušalo u posljednje vrijeme promijeniti ovo stanje stvari, tako da se s pravom može reći da je eshatologija postala izvorom i motivacijom teološkog, osobito dogmatskog promišljanja u ovom stoljeću.⁹

Kad ovako gledamo na cijelu eshatologiju, onda je možemo podijeliti na egzistencijalnu (tu je riječ o budućnosti pojedinca) i na kozmičko–univerzalnu eshatologiju. Ova posljednja obrađuje teme vezane uz budućnost povijesti, naše Zemlje i cijelog stvorenog svijeta.¹⁰

Je li eshatologija danas potrebna ili ne? Vidimo da suvremeni čovjek sve više može usmjeravati svoju budućnost, biti sigurniji na ovoj Zemlji (prosječan vijek čovjeka se udvostručio u ovom stoljeću, razvoj tehnologije i znanosti, itd.). Međutim, s druge strane, isto tako sve više se ljudi zanima za eshatološke teme; svjedoče o tom rasprave o reinkarnaciji, strahu i beznadnosti na Zemlji.¹¹ Sjećamo se golemog straha koji je vladao pred potpunim pomračenjem Sunca i dolaskom novoga tisućljeća. Općenito možemo primijetiti jednu renesansu eshatoloških tema u europskom i sjeverno–američkom kultu-

7 Tu valja spomenuti hvalevrijednu knjigu M. Kehla *Eschatologie* koja dublje analizira neke modele intrapovijesne utopije realizirane u zadnjih nekoliko stoljeća ljudske povijesti.

8 Usp. K. Rahner, *Eschatologie*, u: AA.VV., *Sacramentum Mundi*, Freiburg: Herder 1967., str. 1190.

9 Posebnu ulogu i značenje eshatologije za teološku refleksiju u ovom stoljeću izvrsno je okarakterizirao C.H. Ratschow: »Die Eschatologie ist aus einem Locus der Dogmatik, der die dogmatische Reflexion einmal abschloß, zu dem Generalimpuls von christlichem Glauben und theologischer Reflexion geworden« (usp. Ratschow, *Eschatologie*, str. 349). Istu ocjenu možemo naći i u Ratzingera, usp. J. Ratzinger, *Eschatologie – Tod und ewiges Leben*, u: J. Auer i J. Ratzinger (ur.), *Kleine Katholische Dogmatik*, sv. IX., Regensburg: Pustet 1990., str. 18.

10 Usp. L. Nemet, *Eshatologija i pojam reinkarnacije u katoličkoj teologiji 20. stoljeća*, u: M. Nikić (ur.), *Reinkarnacija i/ili uskrснуće*, Zagreb: FTI 1998., str. 200.

11 O reinkarnaciji i njezinoj golemoj privlačnosti u suvremenom svijetu usp. statističke podatke iz Njemačke u: Nemet, *Eshatologija i pojam reinkarnacije u katoličkoj teologiji 20. stoljeća*, str. 199.

nom krugu. Isto tako se primjećuje i porast straha pred nekom predstojećom sveobuhvatnom kataklizmom, mnogo ljudi traži pouzdane znakove za budućnost. Tu bi se mogla spomenuti i pojava knjiga s opisom mističnih iskustava izabраниh kršćana o paklu, s detaljnim opisom muka u paklu, književna vrsta, koja – iako nije protiv crkvenih običaja i normi – sigurno nije niti potvrđena od službenog Učiteljstva.¹²

O potrebi jasne, i po mogućnosti, sveobuhvatne kršćanske eshatologije i tumačenja posljednjih stvari svjedoči i mnogo publikacija vezanih uz nadolazak trećeg tisućljeća.¹³

2.2. Jezik eshatologije

Eshatologija nosi u sebi – upravo zbog svoje osebnosti i tematskog sadržaja – svojevrsne lingvističko–epistemološke poteškoće (kao i cijela teologija i Sveto pismo). Prvo, govoriti o »posljednjim« stvarima, stavlja eshatologiju pred zadaću govoriti o stvarima i o stvarnosti koje su još pred nama, koje ona još nije iskusila. Upravo zbog toga ona mora govoriti vjerodostojno, temeljiti svoje misli i nauk na antropološkim iskustvima i dubokoj i čvrsto utemeljenoj vjeri u Boga, biti u pravom smislu riječi *teologija*, znanost o Bogu. Ta znanost o Bogu utemeljena je na Božjoj objavi u povijesti, zato je eshatološki jezik – iako se on odnosi na buduće događaje – duboko ukorijenjen u sadašnjosti i u povijesti spasenja koje se već ostvarilo.¹⁴ Na kraju svoga promišljanja eshatologija pak mora ponizno priznati da je Bog uvijek veći nego naše ljudske riječi i shvaćanje njegove stvarnosti, da je sve ono što nas očekuje u budućnosti njegov dar.

Drugo, eshatologija govori o konačnoj ili vječnoj budućnosti, ali još instrumentima i jezikom prolaznog, vremensko–prostorno uvjetovanog i ograničenog čovjeka. Kako se može onda napraviti kvalitativni skok s ovog ograničenog načina mišljenja na neograničena i vječna prostranstva »posljednjih« stvari i zbilje?¹⁵ To jamačno nije samo problem eshatologije nego cijele teologije, te one grane filozofije koja pokušava dati konačan odgovor na smisao naše egzistencije i postojanja svijeta kao takvog (metafizika u klasičnom izdanju, različiti novi pokušaji tumačenja smisla ljudske egzistencije).

12 Usp. M. Glavurtić, *Pakao*, Zagreb: Sion ²1998. Ovdje se mora spomenuti službeni nauk Tridentskog sabora koji je, govoreći o čistilištu, izjavio kako biskupi imaju zadaću bdjeti nad tim da se o čistilištu ništa nesigurno ili krivo ne uči ili propovijeda, a isto tako ništa ne govori što ne bi bilo korisno u izgradnji prave vjere ili pobožnosti. Iako ovaj tekst govori o čistilištu, mislim da se može primijeniti i na pakao (usp. H. Denzinger & A. Schönmetzer, *Enchiridion Symbolorum* (DS), Freiburg: Herder ³⁶1976., DS 1820).

13 Usp. L. Nemet, Kršćanin na pragu trećeg tisućljeća, *Obnovljeni život* 54 (1999), str. 339.

14 Usp. K. Rahner, Theologische Prinzipien der Hermeneutik eschatologischer Aussagen, *Schriften zur Theologie*, sv. IV., Einsiedeln: Benzinger ⁴1964., str. 401 f.; Schütz, Allgemeine Grundlegung der Eschatologie, str. 626 f.

15 Usp. Schütz, Allgemeine Grundlegung der Eschatologie, str. 554–555.

Treće, eshatologija je znanost, ali ne u suvremenom smislu razumijevanja i shvaćanja pojma »znanosti«. Oslanjajući se na istine koje imaju svoj izvor u Objavi, ona ne može biti smatrana znanostu u smislu suvremenih prirodnih znanosti, gdje znanstvenost znači gotovo uvijek mogućnost eksperimentalne ili praktične provjere verbalno izraženih istina. Eshatologija koristi slike, simbole, znakove i iskustva ljudi koji su na osebujan način predstavili Božju objavu u našem vremenski i prostorno ograničenom shvaćanju sadašnjih stvari, ali i budućih događaja.

Biblijski jezik nije u svojim slikama, simbolima, izrazima jednoznačan, ako imamo na umu da je taj jezik kao i način prikazivanja eshatoloških istina, pod jakim utjecajem židovske i izvan-židovske apokaliptike i srodnih književnih vrsta.¹⁶ Dakako, treba razlučiti između simbola i slika i njihova vjerskog sadržaja ili poruke. Izazov za katoličku teologiju ostaje velik; ona mora zacijelo odmitologizirati svoju eshatološku vjeru i nauku, predstaviti je jasno i bez nepotrebnog naglašavanja straha pred budućnošću, ali i s nužnom ozbiljnošću koja dolikuje stvarima na pragu vječnog života.¹⁷ U eshatološkim raspravama treba jasno reći da je Božja volja spasiti sve ljude (1 Tim 2,4), a ne radovati se njihovoj vječnoj propasti. Isto tako nije biblijski opravdano govoriti o većem broju onih koji idu na vječnu propast, ili o malom broju onih koji će biti spašeni. Crkva nema uvid u broj spašenih ili propalih, ali zacijelo može i mora propovijedati Evanđelje milosrđa a ne pravednosti, i to još ljudski tumačene pravednosti (Mk 9,13; Jak 2,13).¹⁸

2.3. *Nada – nositeljica kršćanske eshatologije*

Neprestano prepletanje antropoloških težnji eshatološkog značaja i Božje objave u općoj povijesti a napose u povijesti izabranog naroda, dopušta nam otkriti logičnu nit koja svjedoči o djelovanju Boga u ovom svijetu i koja tom niti predstavlja temeljnu značajku kršćanske eshatološke nade. Tu nit mogli bismo definirati kao međusobno povezani lanac obećanja i ispunjenja tih obećanja. U *Rječniku biblijske teologije* nalazimo da su »(...) obećanja ključ jedne povijesti spasenja, a ta povijest znači ispunjavanje Božjih proročanstava i zakletvi (...)».¹⁹

16 Kratko o glavnim značajkama židovske apokaliptike usp. Nemet, *Kršćanin na pragu trećeg tisućljeća*, str. 340.

17 Usp. Ladaria, *Introduzione alle antropologia teologica*, str. 150. Rahner, *Eschatologie, Sacramentum mundi*, str. 1184; Nocke, *Eschatologie*, str. 414–415; Päpstliche Bibelkommission, *Die Interpretation der Bibel in der Kirche*, u: *Verlautbarungen des Apostolischen Stuhls*, br. 115., Bonn 1994., str. 95.

18 Vrlo dobru monografiju napisao je J. Delumeau o strahu i njegovu svladavanju uz pomoć religije u Zapadnoj Europi u vremenu od 13. do 18. st. (usp. J. Delumeau, *Skrzydła anioła. Poczucie bezpieczeństwa w duchowości człowieka Zachodu w danych czasach*, Warszawa: Volumen 1998., poljski prijevod francuskog originala).

19 O značenju obećanja u Bibliji usp. M.–L. Ramlot i J. Guillet, *Obećanja*, u: X. Léon–Dufour (ur.), *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1969., str. 713. O Izraelu i

Na temelju obećanja te njihova ispunjenja izabrani je narod mogao zamijetiti Božje djelovanje u njegovoj povijesti. To ispunjenje obećanja i proroštava bio je temelj nade za cijeli narod, nade da će Bog ispuniti čak i svoje najsmjeliije riječi, da će uskrisiti mrtve i darovati život vječni svakom stvorenju.

Izabrani je narod u svojoj povijesti spasenja zamijetio jednu čudnu logiku odnosa obećanja i njihova ispunjenja: prvo, ne postoji neka kvantitativna i kvalitativna proporcionalnost između obećanja i njihova ispunjenja i drugo ispunjenje nekog konkretnog obećanja ne znači nestanak tog obećanja iz povijesti izabranog naroda (kao, na primjer, u našoj stvarnosti, kada roditelji obećaju nešto svojoj djeci: ako dobro završiš školu, dobit ćeš sladoled, ili računalo... To su jednokratna obećanja koja ispunjenjem nestaju iz našega života).

Biblijski govoreći ispunjenje obećanja znači potvrdu i ujedno zakladu još jedne veće obećane stvarnosti. Ispunjenje obećanja nikako ne znači da to obećanje nestaje ili gubi svoju vrijednost, kao da bi obećana stvarnost bila sada u punini postignuta i oživotvorena. Kad reknemo da je Bog u Isusu ispunio sva svoja obećanja, biblijski govoreći želimo reći da je Bog svoja obećanja koja je dao prije, u Isusu još jedanput, i to konačno, potvrdio i dao zakladu da će se obećanje jedanput realizirati u cjelini i za sve. Međutim to još ne znači da su ta obećanja *sada i ovdje* potpuno ostvarena. Svijet je i poslije smrti i uskrsnuća Isusa Krista ostao mjestom borbe između zla i dobra, iako znamo, da je Bog u Isusu definitivno pobijedio zlo i da on cijeli kozmos definitivno vodi k spasenju, novom stvorenju i vječnom životu.²⁰

Kvalitativna i kvantitativna neproporcionalnost između obećanja i njihova ispunjenja uzrokuje određenu napetost u povijesti spasenja koju bismo mogli definirati kao dijalektičku napetost. Dijalektička napetost znači da je ispunjenje obećanja sadržajno uvijek bogatije i dublje nego ono prvotno, ljudsko shvaćanje biti i sadržaja obećanja. Svako ispunjenje tako prelazi granice obećanoga.

Zašto dolazi do ovog fenomena? Djelomično zato što je ljudsko shvaćanje ograničeno, djelomično zato što dolazi do razvoja, do evolucije shvaćanja Božjeg djelovanja u povijesti izabranog naroda (kad se povijesni kontekst promijenio, dobio se posve drukčiji uvid u sadržaj obećanja).

Radi jasnijeg razumijevanja ove logike eshatološke nade uzmimo dva primjera iz Svetoga pisma: jedan primjer iz Staroga zavjeta i jedan iz Novoga zavjeta. Bog je Abrahamu obećao zemlju i veliko potomstvo (Post 12,1–4). Znamo da je to obećanje temelj postojanja izabranog naroda. Međutim obećanje potomstva ostvarilo se ne toliko tjelesno, kako je to Abraham očekivao, nego u

njegovoj religiji obećanja usp. Moltmann, *Theologie der Hoffnung*, 85 f.; Kehl, *Eschatologie*, 20 f.

20 Usp. E. Zenger, *Das Erste Testament. Die jüdische Bibel und die Christen*, Düsseldorf: Patmos 1991., str. 126–127.

posve drugoj kategoriji: u kategoriji vjere, kako to Novi zavjet tumači (Rim 4,11–12; Heb 11,8–19). Obećana zemlja nije zapravo određeni ograničeni teren nego kraljevstvo Božje, kraljevstvo gdje Bog vlada nad narodom i cijelim svijetom.

Uzmimo primjer Isusa Krista iz Novoga zavjeta. Bog je obećao vječnu nagradu pravednicima, a Isus je Pravednik Božji u najboljem smislu riječi. U njemu, u njegovu životu, smrti i uskrsnuću ispunjena su sva Božja obećanja vječnoga života. Međutim, stopostotno ispunjenje obećanja u Isusu nisu još vidljivo oživotvorena na razini ljudske povijesti, ljudske obitelji i svega stvorenoga. Kraljevstvo Božje nije došlo na zemlju u tako vidljivom obliku kako su to očekivali vjerni Židovi svoga vremena. Ljudska se povijest nastavlja, iako sada već pod znakom konačne pobjede Boga u Isusu Kristu. Zbog toga možemo reći da ta dijalektička napetost između obećanja i njihova ispunjenja nije ukinuta ni u Isusu Kristu i njegovu slavnom uskrsnuću. Međutim, na temelju Isusove sudbine vjerujemo da Bog ispunjava svoja obećanja. A nada nam daje snagu, da očekujemo strpljivo ispunjenje tih obećanja. Isusovo je uskrsnuće temelj naše eshatološke nade.

Na temelju te logičnosti povijesti spasenja moramo ustvrditi da je naš govor o Bogu, o Isusu Kristu i o našoj eshatološkoj budućnosti govor nade.²¹ Ne možemo tako govoriti o budućim stvarima kao prirodne znanosti o nekim budućim događajima. Mi temeljimo svoju vjeru na toj trajnoj logici Boga u djelovanju u našem svijetu, na logici koja nas uvjerava da je Bog uvijek vjeran, da on nikada ne poriče ili niječe svoja obećanja (1 Kor 1,9; 2 Kor 1,18; 2 Tim 4,5). Eshatološka nada ne mijenja objektivno našu stvarnost, ali meni osobno daje snagu, mijenja moj pristup stvarnosti.

Ova dijalektička napetost svakako označuje i cijelo stvorenje i kozmos. Sv. Pavao u svojoj Poslanici Rimljanima piše ovako: »Ta cjelokupno stvorenje ustrajno iščekuje ovo objavljivanje sinova Božjih – stvorenje naime bijaše podvrgnuto ispraznosti, ne svojevoljno, nego od onoga koji ga podvrgnu – u nadi da će se i samo stvorenje osloboditi ropstva raspadljivosti da sudjeluje u slobodi slave djece Božje. Uistinu znamo da sva stvorenja zajedno uzdišu i da se sva skupa nalaze u porođajnim mukama sve dosad. No, ne samo ona već i mi koji imamo prve plodove Duha, sami u sebi uzdišemo ustrajno iščekujući posinjenje: otkupljenje našega tijela. Nadom smo naime spašeni. A nada koja se ne vidi nije nada, jer kako se onda tko može nadati onomu što vidi?« (Rim 8,19–24).

Pavao je napisao ovaj tekst nekoliko godina poslije smrti i uskrsnuća Isusa Krista. On govori o otkupljenju, ali još o nepotpuno vidljivom otkupljenju, koje očekuje naše tijelo i cijelo stvorenje. Nada je ona koja će nas u ovoj situaciji podržati i voditi k posve novom stvorenju i k posinjenju. A to znači život

21 Usp. Moltmann, *Theologie der Hoffnung*, str. 13.

vječni. Novo stvorenje za cijeli kozmos bit će za nas ljude život vječni s njim u raju, bit ćemo njemu slični (1 Iv 3,2–3).

2.4. *Život kao temeljni cilj eshatoloških očekivanja*

Stoljećima su eshatologija i eshatološke teme bile rabljene kao odgojno sredstvo za očuvanje kršćana pred grešnim životom. Taj je pristup bio biblijski utemeljen: »U svim svojim djelima misli na svoj konac, pa nećeš nikada grijehiti« (Sir 7,36). Međutim, ako pažljivo pratimo nauk Isusa Krista, njegovo propovijedanje, onda jamačno možemo primijetiti više radosnih poruka nego poruke straha ili bojazni. Njegovo propovijedanje o eshatološkim istinama – iako i Isus često spominje stvarnost pakla i vječne kazne – bilo je usmjereno više na pozitivne vrijednosti i pozitivan ishod cijele povijesti stvorenoga svijeta. O čemu je onda propovijedao Isus, koji nam je pozitivan ishod povijesti htio predstaviti?

L. Ladaria u svojoj knjizi *Introduzione alle antropologica teologica* spominje da je temeljna značajka kršćanske eshatologije njezina usmjerenost na spasenje koje je već sada djelomično ostvareno. Njegovo tumačenje i ideja duboko je ukorijenjeno u Tradiciji. Smisao cijeloga našega života jest vječno spasenje. Međutim, upitajmo se, što znači danas za suvremenog čovjeka spasenje?

Različita povijesna razdoblja davala su raznolike odgovore na to pitanje.²² Gledajući modernog čovjeka, znajući njegove čežnje, želje i strahove, to se čini da je za njega najvažniji odgovor na ovo pitanje sadržajno obuhvaćen jednim izrazom: *život*. Vječni život je sadržaj onog pojma koji možemo izraziti i riječima »vječno spasenje«.

Biblija potvrđuje ovu duboku vezu između spasenja i vječnog života; sv. Pavao, Apostol Naroda, u jednom izričito eshatološkom kontekstu teološkog promišljanja govori ovo: »Jer nas Bog nije odredio za svoju srdžbu, već za postignuće spasenja po našem Gospodinu Isusu Kristu, koji umrije za nas da mi, živi ili mrtvi, sjedinjeni s njim uđemo u život« (1 Sol 5, 9–10).

Svi mi želimo živjeti, dugo, sretno i bezbrižno. Isto tako, želimo izbjeći smrt za svaku cijenu. O tom svjedoče različiti pokušaji znanosti usmjereni na produženje života, te i ponude poslovnih ljudi u Americi koji bi htjeli zaraditi na želji ljudi za dugi život. Za dobar novac oni nude mjesta u velikim hladnjačama, gdje se ljudi dubokih džepova mogu dati zalediti da bi se poslije, za nekoliko stoljeća, opet mogli vratiti u život.

Pojam života ima svoju golemu dubinu značenja, asocijacija, poruke i daje okus nade suvremenom čovjeku, pa čak i religijski indiferentnom, ili osobama

22 Mnogo autora poistovjećuje spasenje s potpunim oživotvorenjem Kraljevstva Božjega (usp. Ratschow, *Eschatologie*, str. 358). Slažem se s tom idejom, međutim držim da ona ima više značenje »sustavnog ustrojstva« cijele budućnosti poslije općenitog uskrsnuća. Konkretno bi to značilo da će poslije općeg uskrsnuća vladati Bog u svemu (1 Kor 15,28; Heb 2,8), ali smisao ili sadržaj te vladavine i kraljevstva bit će vječni život s Bogom u Trojstvu u njegovu kraljevstvu.

koje ne potječu iz ozračja kršćanske kulture. Dodatno moramo priznati da su posljednjih dvadesetak godina našega stoljeća upravo pod znakom borbe za život, u znaku borbe protiv svih oblika uništavanja života, ili njegova sakaćenja, lažnog tumačenja ili pokušaja manipuliranja njime: eutanazija, pobačaj, ratovi, siromaštvo, genetska istraživanja na tom polju. Pojam života je sveobuhvatan, razumljiv i prihvatljiv za sve, neovisan o vjerskom, kulturnom ili političkom uvjerenju ili odgoju osoba.²³

Ovaj je pojam duboko ukorijenjen u Bibliji i u Tradiciji. U *Apostolskom vjerovanju* svake nedjelje ispovijedamo: »vjerujem u život vječni«. A taj vječni život možemo naći samo u Bogu. Čovjek nije gospodar svoga života (teoretski i praktično ipak može biti: samoubojstvo, diktature – vlast nad životom; osobito u ratu se to vidi). Biblijski gledajući, samo je Bog vladar života, jer samo je on besmrtn (1 Tim 6,16). Sva su ostala bića smrtna, prolazna, relativna. Bog jest život, punina života. Potvrđuje to i činjenica da Biblija nikada ne govori o tome da bi Bog stvorio smrt. Po Bibliji smrt je plod grijeha (Lk 13,1–5; Rim 5,12–21).²⁴

Život je imao svoju golemu vrijednost već u Starom zavjetu, ali ne život u sebi, nego dug život (Iz 20,12; Iz 65,19 f.), u obiteljskoj i ljudskoj zajednici, s puno djece. Isto tako je bilo jako važno biti pokopan na zajedničkom groblju, sa svojim predcima. Ako bi netko umro bez djece, u tuđini, i bio također pokopan daleko od svoje rodne grude, to je bio znak za Izraelce da tu osobu Bog nije posebno blagoslovio, štoviše: nešto u njegovu životu nije bilo dobro.²⁵

Bolest, patnja, smrt uvijek su pratile život i činile ga problematičnim. Izrael je osobito upoznao i još više cijenio vrijednost života za vrijeme egipatskog ropstva i poslije oslobođenja iz toga ropstva. Cijelo oslobođenje iz Egipta bila je jedna »akcija za život:« dati Izraelu puninu života u svojoj, obećanoj zemlji. Tako je Izrael mogao nazvati Boga »prijateljem života« (Mudr 11,26).

Do toga dolazi – kao plod dugog povijesnog razvoja – vjera u besmrtnost. Prvo je samo Bog bio besmrtn, a onda na kraju (vremenski) Staroga zavjeta, u jednoj od najmlađih knjiga, dolazi Izrael do sigurnosti vjere da je i čovjek pozvan na besmrtnost (Mudr 2,23), ali samo onda ako je u zajednici s Bogom, samo po tome što mu Bog daje udio u svom vječnom životu: »Život, koji Bog daruje čovjeku daleko je više nego postojanje u vremenu. To je propinjanje prema punini života; to je klica postojanja koje nadilazi same granice vremena:

23 Kada se radi o životu i njegovu očuvanju, sve se više dovodi u pitanje svetost života čak i u medicini i srodnim znanostima, usp. vrlo dobru studiju o toj temi: H. Kuhse, *Die »Heiligkeit des Lebens« in der Medizin. Eine philosophische Kritik*, Erlangen: Fischer 1994.

24 Usp. K.H. Schelke, *Neutestamentliche Eschatologie*, u: *MySal*, sv. V., str. 773. Bog dopušta smrt i propadanja, kako i zašto, to su teme koje nadilaze okvir ovoga članka i morale bi se obraditi posebno.

25 Usp. Nocke, *Eschatologie*, str. 422 f.

‘Jer Bog je stvorio čovjeka na neraspadljivost i učinio ga na sliku svoje besmrtnosti’« (Mudr 2,23).²⁶

U Novom zavjetu vrijednost se života kao takvog još više produbljuje u primjeru Isusa Krista. Točnije rečeno: u Novom zavjetu život nije nešto što se treba cijeniti zato što dolazi od Boga, nego život je *netko*: to je Isus Krist (Tomino pitanje i Isusov odgovor u Iv 14,6).²⁷

Isus je znao sebe poistovjetiti i u drugim prigodama sa životom. Kad je umro Lazar, Isus se u razgovoru s Marijom predstavio kao život i uskrsnuće (Iv 11,25–26). Njegov nauk je bio toliko jasan da je Ivan u svojoj Prvoj poslanici smio umjesto vlastitog imena Isus Krist rabiti život kao sinonim za Sina Božjega: »Što bijaše od početka, što smo čuli, što smo svojim očima vidjeli (...) o Riječi života – da, Život se očitovao (...) i navješćujemo vam Život vječni koji je bio kod Oca i koji se nama očitovao (...)« (1 Iv 1,1–2). Isus je svoju zadaću znao kratko opisati riječima: »Došao sam, da bi svi imali život, život u punini« (Iv 10,10).

U Isusu se očitovao božanski život; u njemu su njegovi suvremenici mogli spoznati da je temeljno zvanje svakog živog bića dobiti udio u vječnom životu Boga stvoritelja i otkupitelja.²⁸ Na samom početku svog djelovanja Isus se tako i predstavio: Lk 7,22 (citirajući Iz 35,5–6; 61,1). Taj je tekst himna života. Ozdravljenja, oslobođenja iz vlasti demona i sotone – sve je to vodilo punini života. U njega materijalno bogatstvo uopće nije zalag dobrog ili lijepog života (usp. Lk 12,20). Cijeli je Isusov život bio usmjeren na to kako bi umnožio život Izraela, svakog pojedinca, cijelog svijeta.²⁹

Iako je Isus bio život, te je propovijedao život u punini, ipak nije bio oslobođen straha od smrti i patnje.³⁰ On je isto tako kao i mi proživio sve teške trenutke ovoga života, neprestanu napetost između dobra i zla: prije rođenja nije bilo mjesta za njih u svratištu, Herod ga je htio ubiti; za vrijeme javnog naučavanja imao je podosta problema s farizejima.

Na kraju svoga zemaljskoga puta Isus je umro na križu. On je – kako je to nekoliko puta isticao u svom oproštajnom govoru – sam dao svoj život, nitko ga nije mogao uzeti od njega. Njegova je smrt na križu izvor života za mnoge na Zemlji. Ne samo po njegovu primjeru (za mnoge ateiste i ne–kršćane Isus je primjer pravog čovjštva, primjer humanitarne odanosti, borbe za mir). Za nas kršćane (iako to vrijedi za cijelu ljudsku obitelj) značajka Isusa Krista ima konačnu vrijednost u njegovu uskrsnuću. Tek u uskrsnuću možemo razumjeti da ta »punina života«, o kojoj je Isus toliko govorio, nije punina sretnoga,

26 Usp. Ivan Pavao II., *Evangelium Vitae – Evandjelje života*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1995., br. 34.

27 *Isto*, br. 29.

28 *Isto*, br. 30.

29 *Isto*, br. 32. Usp. također R. Lay, *Nachkirchliches Christentum*, u: AA. VV., *Der Ketzer Rupert Lay und das Versagen der Kirche*, Düsseldorf: Econ 1996., str. 22.

30 Usp. Ivan Pavao II., *Evangelium vitae – Evandjelje života*, br. 33.

dugoga života ovdje na Zemlji, nego to je udio u vjernom životu samoga Boga, udio u životu uskrslog Gospodina (Rim 8,29).

Dostojanstvo čovjeka i njegova života nije ukorijenjeno samo u činjenici da je Bog taj život stvorio, nego i u tomu da je Bog taj život predvidio kao vječno zajedništvo s njim, u nebu. Ovaj život (s oznakama vječnoga života, spašenja koje već sada djeluje u nama) možemo iskusiti ovdje na Zemlji. Zato je život eshatološka stvarnost, on je (naš život) eshatološki proces prema punini i savršenstvu, kada će Bog cijeli stvoreni svijet preobraziti i uvesti u svoj pokoj.

Naravno, sve ovo što smo dosada rekli, ne umanjuje našu odgovornost za ljudski život. Štoviše, čovjek mora još ozbiljnije shvatiti svoju zadaću u ovom svijetu, koju Sveti Otac u svojoj enciklici *Evangelium vitae* ovako opisuje: »Braniti, promicati, častiti i ljubiti život, zadaća je koju Bog povjerava svakom čovjeku, pozivajući ga, kao svoju krhku sliku, da sudjeluje u vlasti koju on ima nad svijetom (...) Biblijski tekst osvjetljava širinu i dubinu gospodstva koje Bog daruje čovjeku. Riječ je, prije svega, o *vlasti nad zemljom i svakim živim bićem* (...) To je pitanje ekologije (...) Određeno čovjekovo sudjelovanje u Božjem gospodstvu pokazuje se i u *posebnoj odgovornosti* koja mu se povjerava upravo u odnosu prema ljudskom životu (...).«³¹

Ovdje vidimo koliko je za pravu kršćansku eshatologiju važna i odgovornost za naš okoliš, jer Bog želi spasiti cijeli svemir, cijeli kozmos, a ne samo ljudska bića.

Zaključak: živimo ovdje kao da ne živimo ovdje

Iako se eshatologija zanima za »posljednje stvari«, ona ima golem utjecaj i na našu sadašnjost. Eshatološka je zbilja dio cijele kršćaninove egzistencije a ne samo njegovih posljednjih trenutaka, te poslije naše smrti one stvarnosti koja nas očekuje u prekogrobnom životu.

Eshatologija, kao teološka disciplina, zanima se za »onostranu« stvarnost. Međutim, ona nikada ne smije biti jedna »reportaža« (K. Rahner) o onomu što nas očekuje s druge strane groba. Ona nas mora potaknuti da ozbiljno prihvatimo milost krštenja i da već ovdje na zemlji živimo s punom odgovornošću za cjelokupno stvorenje. Drugi vatikanski koncil potiče kršćane, koji su građani jednoga i drugoga grada (tj. svjetovnog i duhovnog), da nastoje svojim zemaljskim dužnostima vjerno udovoljavati, i to vođeni evanđeoskim duhom. Oni koji misle da zbog toga što znaju da ovdje nemamo stalna prebivališta nego tražimo buduće, mogu zanemariti svoje zemaljske dužnosti, napuštaju istinu zaboravljajući da ih sama vjera još više obvezuje na zemaljske dužnosti, svakoga prema njegovu pozivu.³²

31 *Isto*, br. 42–43.

32 Usp. *Gaudium et spes* 43, u: *Dokumenti Drugog vatikanskog koncila* (latinski i hrvatski), Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1970., str. 677. Usp. također o eshatološkoj naravi naše ga poziva, *Lumen gentium* 48, u: *isto*, str. 165.

AN INTRODUCTION TO CHRISTIAN ESCHATOLOGY

Ladislav NEMET

Summary

The aim of this paper is to give an overall introduction to the Catholic view of Christian eschatology with the purpose of allowing readers a simplistic approach to this theological subject. It is emphasised that the eschatological message of Christianity is a message of life, hope and resurrection in Jesus Christ. Only within this view can it be comprehended what it means to believe in eternal life. A small section of the paper is dedicated to the problem of interpreting eschatological texts in the Bible.